

DE REDACTIE PRIVAAT

DE TOEKOMST VAN HET (PRIVAAT)RECHTS WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK(1)

I. Inleiding

1. In 2014 hoopt het *Tijdschrift voor Privaatrecht* zijn eerste halve eeuwfeest te vieren. Dat is een goed moment om stil te staan bij de vraag wat de komende vijftig jaar ons zullen brengen. Dat het TPR in 2064 nog zal bestaan, lijkt buiten kijf. Maar hoe staat het met het object van het TPR, het (privaat)recht? De toekomst voorspellen is een hachelijke zaak(2). Wie had nog enkele maanden terug kunnen denken dat er deeltjes bestaan die zich — naar het schijnt — sneller voortbewegen dan het licht. Het reizen in de tijd ligt hierdoor in het verschiet. Wie had vijftig jaar geleden kunnen voorzien dat 17 Europese landen in 2012 (hopelijk nog) een gemeenschappelijke munt zouden hebben? Het lijkt evenwel aangewezen om onze probleemstelling eerst te beperken. Ontwikkelingen die buiten het recht ontstaan — demografische ontwikkelingen, DNA, internet, klimaatverandering, religieuze strijd — zal ik buiten beschouwing laten. Dat maakt onze opgave een stuk eenvoudiger. Sterker: ik zou willen verdedigen dat het voorspellen van de ontwikkeling van het recht helemaal niet zo'n moeilijke zaak is. Het recht volgt de maatschappij vaak op een afstand van enige tientallen jaren. Dat betekent dat het recht van 2062 zijn wortels heeft in de samenleving van nu. De ontwikkelingen gaan op ons vakgebied, het privaatrecht, ook niet zo hard. Als Gaius — gebruikmakend van een tijdmachine — na 1850 jaar zou terugkeren om hier op een TPR-leerstoel de beginselen van het privaatrecht te doceren, zou hij daarbij goed gebruik kunnen maken van zijn *Institutiones*.

(1) Deze Redactie Privaat bouwt voort op een bijdrage aan de conferentie 'The Law of the Future and The Future of Law' (Den Haag, 23 en 24 juni 2011), welke eerder is gepubliceerd in de gelijknamige bundel onder redactie van Sam MULLER, Stavros ZOURIDIS, Morly FRISHMAN en Laura KISTEMAKER (Oslo: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2011, 744 p.).

(2) Zoals al menigmaal is opgemerkt: 'Predictions are always difficult, especially when they concern the future'.

2. Niet-juridische ontwikkelingen daarentegen zijn — voor juristen — veel moeilijker te voorspellen. Twee eeuwen terug werd nog gesteld dat de uitwerpselen van paarden de stadswegen van nu totaal onbegaanbaar zouden maken. Uiteraard moeten juristen ook de ontwikkelingen in techniek en samenleving in hun beschouwingen betrekken, maar daarbij zullen zij toch vooral op het kompas van anderen moeten varen. Het gaat er dan om de juiste deskundigen te raadplegen. Maar zoals gezegd: in deze bijdrage komen de voor het recht externe ontwikkelingen niet in beeld, ook al is de grens met wat wel juridisch is, niet altijd gemakkelijk te trekken.

Nog een tweede beperking breng ik aan. Alleen het rechtswetenschappelijk onderzoek krijgt hier de aandacht. Hierdoor kan dit redactioneel onder de honderd pagina's blijven. Aanleiding is voorts het uitbrengen van een nationale wetenschapsagenda in Nederland.

II. Materialen

3. Op het eerste gezicht lijkt het een lastige zaak. Waar vinden we materiaal over de toekomst van het recht? Na enig onderzoek blijkt spoedig het omgekeerde. Er is een macht aan publikaties over ons thema te vinden. Jubilea en bijzondere gebeurtenissen blijken menigmaal aanleiding te zijn voor beschouwingen over de toekomst. Zo sprak Michiel Scheltema bij aanvaarding van zijn Utrechtse Wiardaleerstoel een rede uit over het recht van de toekomst(3). In 2001 organiseerde het Nederlandse Ministerie van Justitie een conferentie over 'Justitie over morgen', waar academici, ambtenaren en rechters discussieerden over themata als internationalisering, de groeiende diversiteit van de samenleving, de afnemende bereidheid om risico te nemen, het tanende gezag van de overheid, structurele immigratie, de rechtsstaat en toenemende kwaliteitsregels voor *governance*(4). De vooruitgang in het recht, een aanverwant thema, stond op de agenda bij de verlening van een doctoraat *honoris causa* door de Leidse Universiteit aan Jan Vranken(5). In 2010 organiseerde de Universiteit Utrecht een conferentie over de toekomst van het beperken van de

(3) M. SCHELTEMA, *Het recht van de toekomst/De gevolgen van de internationalisering van het recht*, inaugurele rede Utrecht, Deventer : Kluwer, 2005, 14 p.

(4) *Justitie over morgen/Een strategische verkenning*, The Hague, 2001, 156 p.

(5) J.H. NIEUWENHUIS, C.J.J.M. STOLKER, *Vooruit met het recht/Wat geldt in de rechtswetenschap als vooruitgang*, The Hague: Boom, 2006, 132 p.

toegang tot de Hoge Raad(6). Meer in het algemeen lijkt de toekomst van de rechtspleging een populair onderwerp voor conferenties(7). Wat individuele publikaties betreft, zijn verwijzingen naar de toekomst nog frequenter, of het nu het de algemene rechtsleer(8), het auteursrecht(9), het contractenrecht(10), of andere rechtsgebieden betreft.

Het nadenken over de toekomst is ook een vruchtbaar thema voor conferenties. Alleen al in Nederland vonden in 2011 drie van dergelijke conferenties plaats. Op 23 en 24 juni organiseerde het *Hague Institute for the Internationalisation of Law* een internationale conferentie over ons onderwerp te Den Haag. Diezelfde 24 juni 2011 stond het afscheid van de Leidse decaan Carel Stolker in het kader van dit thema. En op 29 september 2011 vierde OSR Juridische Opleidingen haar dertigjarig bestaan met de publicatie van een eenmalig e-magazine waarin de visie van prominente Nederlandse juristen — onder wie de Nationale Ombudsman Alex Brenninkmeijer — op de toekomst van het recht wordt gegeven.

4. Discussie over de toekomst van het recht is natuurlijk niet beperkt tot het Nederlandse taalgebied. Ik geef enige voorbeelden. Zestig jaar geleden was er een boek dat de wereld nogal bezighield, *'Die Zukunft hat schon begonnen'* van Robert Jungk (1952). Nadien verwierf wijlen Jacques Austruy bekendheid met zijn *Le droit et le futur* (1985)(11). Behalve het privaatrecht bieden ook het staatsrecht en het volkenrecht mogelijkheden voor dit type onderzoek, getuige publicaties van Sottiaux(12), Alvarez(13) en Miller en Bratspies(14).

(6) De inleidingen zijn gepubliceerd in A.M. HOL, I. GIESEN, F.G.H. KRISTEN (red), *De Hoge Raad in 2025/Contouren van de toekomstige cassatierechtspraak*, Den Haag: Boom, 2011, 316 p.

(7) Een ander voorbeeld is Bert VAN DELDEN, Gert Jan VAN MUIJEN, Leo STEVENS (red), *Rechtspraak in 2040: liber amicorum der gelegenheid van het afscheid van mr. G.A.M. Stevens als president van het Gerechtshof 's-Hertogenbosch*, Deventer: Kluwer, 2009, 694 p.

(8) Zie bijvoorbeeld H.Ph. VISSER 'T HOOFT, *Het recht van de toekomst/Over morele aspecten van duurzaamheid*, Kampen: Klement/Pelckmans, 2006, 96 p.

(9) E. HUIZER et al., *De toekomst van het auteursrecht*, Amsterdam: DEA, 2004, 62 p.

(10) J.M. SMITS, R.R.R. HARDY, De toekomst van het Europees contractenrecht, *WPNR* 2002, Nr. 6513, p. 827-833.

(11) Jacques AUSTRUY, *Le droit et le futur*, Paris: PUF 1985, 153 p.

(12) Stefan SOTTIAUX, *De Verenigde Staten van België/Reflecties over de toekomst van het grondwettelijk recht in de gelaagde rechtsorde*, Mechelen: Kluwer, 2011, 91 p.

(13) Alejandro ALVAREZ, *Le droit international de l'avenir*, Kessinger Publishing LLC 2010, 158 p.

(14) Zie Russell MILLER en Rebecca BRATSPIES (red), *Progress in international law*, Leiden: Martinus Nijhoff, 2008, 912 p. (geïnspireerd door Manley O. HUDSON's *Progress in international organisation*, Stanford: University Press, 1932); Thomas SKOUTERIS, *The notion of progress in international law discourse*, Den Haag: Asser Press, 2010, 276 p.

5. Tenslotte is het aan te bevelen om bij dit onderzoek het verleden te betrekken — ik noemde al de paardenuitwerpselen. Daarbij valt op dat de betekenis van bepaalde figuren in de loop der jaren sterk kan veranderen. Raoul Van Caenegem heeft zelfs de gedachte ontvouwd dat oorspronkelijk goede gedachten naderhand in hun tegendeel kunnen verkeren. Als voorbeeld wijst hij op het instituut van de *dictator*, die in het oude Rome in tijden van groot gevaar een nuttige functie vervulde — iets wat van de moderne Kadhafi's en Mugabe's moeilijk gezegd kan worden(15).

III. Belang

6. Het belang van een onderzoek naar het recht van de toekomst is tweërlei. Allereerst is het voor theorie en praktijk nuttig om te weten waarop men zich dient te richten. Als de klimaatcrisis zo ernstig is als natuurwetenschappers ons voorhouden, is het zaak het omgevingsrecht, maar ook het privaatrecht en het volkenrecht, en op metaniveau de algemene rechtsleer, hierop te richten. Er is in Nederland een heel concrete aanleiding om hier en nu aandacht aan de onderzoeksplanning te besteden.

In 2010 is de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen aan de ontwikkeling van een Nederlandse wetenschapsagenda begonnen(16). De eerste agenda is gepubliceerd in 2011(17). Waarom is dit voor ons van belang? Tegen het einde van de veertiende eeuw stelde de humanist Coluccio Salutati dat het recht onder de wetenschappen de hoogste positie toekomt(18). Het valt te betwijfelen of deze gedachte nu nog door onze universitaire collega's van andere faculteiten wordt gedeeld. Eerder valt te vrezen dat natuurwetenschappers ons wat meewarig zullen aankijken: is dat wel wetenschap

(15) R.C. VAN CAENEGEM, Sound ideas and absurd consequences: reflections of a legal historian, 19 *European Review* 93-104 (2011).

(16) Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, *Voor de wetenschap/De Akademie in de kennissamenleving, Strategische agenda 2010-2015*, Amsterdam: KNAW, 2010.

(17) Deze heeft geen rechtstreekse band met de *Kennis en innovatie agenda (KIA) 2011-2020* gepubliceerd door KIA, hoewel KNAW president Robbert Dijkgraaf wel een van de vier leden van het KIA-bestuur is.

(18) A.M. HOL, Pleidooi voor een jurisprudentia/Over recht en rechtswetenschap, in: J.W.L. BROEKSTEEG, E.F. STAMHUIS (red), *Rechtswetenschappelijk onderzoek/Over object en methode*, Den Haag: Boom, 2003, p. 5-22.

wat jullie bedrijven? Wat wordt er gemeten(19)? Het wegvallen van juridisch onderzoek uit de wetenschapsagenda zal geen rechtstreekse gevolgen hebben, maar op den duur kunnen de negatieve gevolgen niet uitblijven.

7. Gelukkig heb ik echter goed nieuws. Op de Nederlandse Wetenschapsagenda heeft het juridisch onderzoek een uitstekende uitgangspositie verworven. Natuurlijk zijn er de onderwerpen waar wij als juristen alleen maar met ontzag naar kunnen kijken: ‘Hoe is het heelal ontstaan, en hoe ging het verder’ heeft echt geen juridische aspecten (zelfs niet op het gebied van het auteursrecht). Maar ‘leven we straks in de ‘verenigde staten van Europa’ en ‘kan het recht het milieu beschermen’ zijn duidelijk rechtsgeleerde onderwerpen. Ook de themata ‘hoe moeten we markten inrichten en bewaken?’(20), ‘hoe kunnen we nieuwe vormen van sociale ongelijkheid het best tegengaan?’(21), ‘verkeert de representatieve democratie in een legitimitieitscrisis’ (22) en ‘welke instituties bepalen de vitaliteit van een samenleving’(23) bieden juristen mogelijkheden. Dat betekent dat vijf à zes van de 49 vastgestelde onderzoeksvragen — ruim 10% (een beetje meten kunnen we wel) — lichte tot zware juridische elementen vertonen.

(19) Volgens Peter CANE en Herbert KRITZER (*The Oxford Handbook on Empirical Legal Research*, Oxford: University Press, 2010, p. 4), gaat het er bij empirisch onderzoek om dat dit ‘involves the systematic collection of information (“data”) and its analysis according to some generally accepted method’.

(20) ‘Multidisciplinaire samenwerking tussen economen, juristen en psychologen zal essentieel zijn om dergelijke vragen overtuigend te beantwoorden’.

(21) Hier ligt het accent op empirisch onderzoek. Maar het voorgestelde onderzoek van echtscheidingen lijkt niet geheel zonder juristen te kunnen worden ondernomen.

(22) Dit thema is sterk politicologisch van opzet.

(23) ‘Voor een grondige beantwoording van de vraag is niet alleen de expertise van historici cruciaal: ook andere geesteswetenschappers, zoals juristen, filosofen en godsdienstwetenschappers, zullen belangrijke bijdragen moeten en kunnen leveren. Dat geldt evenzeer voor de sociale wetenschappen ...’.

IV. Conclusie: een processuele benadering

8. De tijd is thans aangebroken om een onderzoeksagenda voor de toekomst vast te stellen. Anders dan in het verleden is het niet vanzelfsprekend dat rechtsgeleerdheid een vooraanstaande plaats op deze agenda zal krijgen. Het wetenschappelijk karakter van de rechtsgeleerdheid wordt door vertegenwoordigers van andere wetenschappen wel eens in twijfel getrokken. Deze twijfel moet verdwijnen. Hier ligt een prachtige taak voor Belgische en Nederlandse rechtsgeleerden zoals Jan Smits, Jan Vranken(24), Willem van Boom c.s. (25), Walter Van Gerven en Mark Van Hoecke. In afwachting van de zegetocht van hun visie is het verstandig aan te haken bij onderzoeksthema's uit andere wetenschapsgebieden die met een juridische component — algemene rechtsleer, auteursrecht, omgevingsrecht — kunnen worden verrijkt.

Ewoud HONDIUS(26)

(24) J.B.M. VRANKEN, Pluriforme rechtswetenschap, in *Alleen samen/Opstellen aangeboden aan prof.mr M.A.M.C. van den Berg*, The Hague, Instituut voor Bouwrecht, 2010, p. 445-467.

(25) W.H. VAN BOOM, I. GIESEN, A.J. VERHEIJ (red), *Gedrag en privaatrecht/Over gedragspresumpties en gedragseffecten bij privaatrechtelijke leerstukken*, Den Haag : Boom, 2008, 616.

(26) Hoogleraar Europees privaatrecht, Universiteit Utrecht; lid van de Adviesraad van TPR.